

RANOSREDNJOVJEKOVNA KADIONICA IZ STARE VRLIKE

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu čuva jedan lijep i rijedak primjerak ranosrednjovjekovne kadionice (sl. 1, 2), koji dosad nije nigdje u literaturi bio registriran, pa je dozvolom uprave tog muzeja ovdje obradujem. Kadionica je dospjela 1925. g. u muzej, koji je tada bio u Kninu, i to za vrijeme uprave Luje Maruna. Prema muzejskim arhivskim podacima, koji nisu potpuni za točnu lokaciju nalaza, navodi se kao nalazište položaj Runjavica nedaleko od Stare Vrlike. Međutim, na osnovu informacija današnje uprave muzeja, koja ima opsežna iskustva u topografiji tog kraja, sumnja se u točan navod nalaznika i vjeruje se, da kadionica potječe iz same Stare Vrlike, koja se, kako je utvrđeno, nalazi na području današnjeg sela Cetina (općina Vrljika, kotar Split) na vreli istoimene rijeke.¹

O kadionicama općenito valja spomenuti, da su se prema izvorima, bez obzira na njihovu namjenu, nazivale »thymiateria« i »turibula«, a od XI. stoljeća nadalje ovaj se drugi termin češće upotrebljavao u popisima sakralnog inventara crkava. Naziv »incensorium« se rjeđe javlja u izvorima, iako je baš on kasnije ušao u širu upotrebu.² U prvim stoljećima naše ere kadionice su imale funkciju sličnu kandilu, služile su za spomen pokojnika ili pri pokapanju ili obješene na crkveni oltar, te kao zavjetni darovi. Na osnovu natpisa iz t. zv. liber pontificalis može se zaključiti, da do IX. stoljeća kadionice nisu uglavnom imale liturgijsko značenje, a od IX. stoljeća nadalje kroz čitav

¹ Gunjača S., Topografska pitanja na području stare Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tilurijuma. Split 1937, p. 5-29. – Ovom se prilikom zahvaljujem sveuč. prof. M. Baradi, koji me je prvi upozorio na postojanje kadionice uočivši njezinu srodnost s t. zv. Tasilovim kaležom.

² Za opću literaturu o kadionicama vidi: Braun J., Das christliche Altargerät, München 1932, p. 599 sqq. – Volbach W. F., Metallarbeiten des christlichen Kultes, Kataloge des Röm. – Germ. Zentral-Museums 9, Mainz 1921, p. 40 sqq. – Kaufmann C. M., Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn 1913, p. 595 sqq. – Fleury R., La messe V, Paris 1887, p. 149 sqq. tab. CDXIV-CDXXI.

Srednji vijek njihova je primjena u te svrhe ograničena. Liber pontificalis spominje zlato, srebro, bakar i željezo kao metal, od kojeg su kadionice do XII. stoljeća bile izrađivane, a od V. stoljeća dalje najčešće se navode srebrne, premda do vremena romanike nemamo dosad sačuvanu na Zapadu nijednu kadionicu rađenu u srebru. Kadionice od plemenite kovine imale su iznutra umetak, t. zv. zdjelicu za vatru, koja se u Srednjem vijeku naziva *concula* ili *scutella*, i to one zlatne srebrnu *conculu*, a srebrne bakrenu ili brončanu. O obliku i ukrasu kadionica nastalih i rađenih na Zapadu do XI. stoljeća možemo suditi uglavnom samo na osnovu izvora i likovnih prikaza, jer rani primjerci, koji se čuvaju po evropskim muzejima, potječu uglavnom s Istoka. Iz tog vremena sačuvane su samo dvije kadionice, i to jedna nađena u Klapavici kod Solina u ruševinama starokršćanske bazilike i druga iz samog Solina iz vremena VI. do VII. stoljeća,³ iako su one po svom obliku slične tipu kadionica nastalih na Istoku. Inače na likovnim prikazima imamo predstavu kadionice na mozaicima S. Vitale i S. Apollinare in Classe u Raveni, što pripadaju krugu bizantske umjetnosti na reljefu starokršćanskog sarkofaga u Sv. Marku u Veneciji (kasnije pripisan duždu Morosini), sve iz sredine VI. stoljeća;⁴ nadalje na reljefu korica od slonove kosti i na minijaturi teksta sakramentara biskupa Droga iz Metza, na reljefima od slonove kosti u Viktorija i Albert muzeju u Londonu i na objema koricama jedne knjige iz Louvra,⁵ koji se svi mogu pripisati radionicama karolinške umjetnosti IX. stoljeća. Suprotno tome, broj kadionica otkrivenih na Istoku u ranom Srednjem vijeku je znatno veći i s obzirom na činjenicu, da je posuda za kadenje ondje i u kućnom životu igrala veliku ulogu; čuvaju se u zbirkama raznih muzeja, kao na pr. U Kairu, Berlinu, Nürnbergu, Londonu, Firenci, Odesi i t. d.⁶ Od VI. stoljeća dalje rasprostranjen je u Maloj Aziji i Siriji tip kadionice s niskom okruglom nožicom i trbušastom zdjelicom s tri lanca i bez poklopca, ukrašene reljefima, koje se, prema raznim gledištima, pripisuju radionicama u Siriji i Palestini, pa koptskim ili bizantskim majstorima.⁷ Toj skupini pripada također nedavno objavljena kadionica nađena u okolici Kuršumlije u Srbiji, koju M. Ljubinković datira približno u VII. stoljeće, kao i šesterokutna kadionica iz čuvenog srebrnog nalaza blaga sa Cipra u Britanskom muzeju, datirana u 6.-7. stoljeće.⁸ Sve kadionice iz starokršćanskog vremena i prve polovice Srednjeg vijeka, bez obzira da li potječu s Istoka ili Zapada imaju zajednički

³ Braun, o. c., p. 608, tab. 127, 502. – Rendić-Miočević D., Nekoliko zanimljivih nalaza iz starokršćanskog Solina, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku LV, Split 1953, p. 203, fig. 1.

⁴ Braun, o. c., tab. 126, 494, 495.

⁵ Volbach W. F., Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters, Kataloge des Röm. Germ. Zentralmuseums 7, Mainz 1952, p. 97, tab. 62, 224. – Goldschmidt A., Elfenbeinskulpturen I, Berlin 1914, tab. VIII, LXI.

⁶ Braun, o. c., p. 609, tab. 126, 497-499.

⁷ Volbach W. F., Metallarbeiten des christlichen Kultes, Kataloge 9 des Röm. Germ. Zentral-Museums 9, Mainz 1921, p. 40. – Kaufmann, o. c., p. 597, fig. 241. – Strzygowski J., Koptische Kunst, Wien 1904, pp. 280, 345. – Wulff O., Altchristliche und mittelalterliche byzantinische Bildwerke I, Berlin 1909, p. 202, no. 967-969. – Tolstoj J. J. – Kondakov N. P., Ruskija drevnosti IV, S. Petersburg 1891, p. 35, fig. 28, 29.

⁸ Ljubinković-Corović M., L'encensoir des environs de Kuršumlija, Archaeologia Jugoslavia I, Beograd 1954, p. 83 sqq., fig. 1-4. – Volbach, o. c., p. 14. – Braun, o. c., tab. 126, 501.

osnovni oblik, i to ili polukuglast ili u obliku dublje trbušaste zdjelice ili niskog cilindra ili višestране prizme.⁹ Prizmatične i cilindrične kadionice stajale su na malim nožicama, a one u obliku polukugle ili dublje zdjelice imale su nisko prstenasto podnožje, obično su bez poklopca, s tri kraća lanca spojena karikom za držanje ili vješanje. Od VII. stoljeća dalje ti su lanci skoro redovito sastavni dio kadionice, jer se one, koje su imale namjenu isključivo za stajanje, gotovo potpuno gube.¹⁰ Prema tome komparacije samog oblika kadionice unutar iste vrste takvih objekata ne mogu biti siguran putokaz za određivanje njezina porijekla i za datiranje. Vidjet ćemo, međutim, iz opisa naše kadionice, da su neke pojedinosti u tehnici rada, ornamentu i obliku, značajne za datiranje tog rijetkog i osobitog primjerka.

Kadionica iz Stare Vrljke (sl. 1, 2) je od srebra, a rađena je tehnikom lijevanja. Sastoji se od jajolike zdjelice na rubu lagano prignječene, okruglog iznutra konkavnog podnožja, koje se prema dnu proširuje i lagano izvija, te od tri pričvršćena lanca, koji su spojeni u čvor s kukom za vješanje. Zdjelica i podnožje iznutra imaju na rubovima pozlaćenu oplatu, odnosno conculu od iskucanog bakra. Kadionica je ukrašena ornamentom izvedenim u tehnikama pravog dubokog rovašenja i nijela. Zdjelica kadionice je zapravo ukrasom podijeljena u tri pojasa, a rub joj je oivičen zrnatim prudom. Gornji pojas se sastoji od dva reda rovašenih usporednih rombičnih polja, s donje strane je oivičen uskom crtom izvedenom u nijelu i pozlaćen je zajedno sa zrnatim prudom. Pojas pri dnu zdjelice, gdje se ona spaja s podnožjem (na slici je jedva uočljiv), nešto je uži od gornjega, sastoji se od rovašenih naizmjeničnih trokuta, s gornje strane je oivičen duboko urezanom crtom i pozlaćen je. Srednji pojas je najširi, obuhvata sredinu zdjelice, ukrašen je s četiri polukružne arkade spojene poprečnim trakama proširenih krajeva. Arkade i poprečne trake su ornamentirane naizmjeničnim rovašenim rombima, pozlaćene su i oivičene uskom crtom izvedenom u nijelu. Između arkada u trokutastim poljima smješten je motiv sličan cvijetu (palmeta?) rađen u konturama u tehnici nijela. Zdjelicu od podnožja dijeli uski pozlaćeni prud od facetiranih i nazubljenih zrna. Podnožje kadionice je podijeljeno također u tri pojasa. Gornji pojas se sastoji od rovašenih trokuta, pozlaćen je, i s donje strane oivičen duboko urezanom crtom. Srednji pojas nije ornamentiran, a donji je pozlaćen i ispunjen s nešto manjim rovašenim trokutima, koji su lagano izlizani, te ne djeluju toliko plastično. Podnožje se završava uskim zrnatim prudom, na kojemu nekoliko zrna nedostaje. Bakrena oplata s unutrašnje strane podnožja ima oblik izvrnute zdjelice i pričvršćena je s četiri zakovice, koje su vidljive na donjem pojasu podnožja i pozlaćene su. Kadionica ima na otvoru tri petlje za vješanje, pričvršćene između bakrene oplate i same srebrne zdjelice s po jednom zakovicom, koje probijaju gornji ukrasni pojas i s vanjske strane su pozlaćene. Na petlje su pričvršćene tri male karike, a na svakoj od njih po jedan lanac uglatog presjeka isprepleten od međusobno spojenih

⁹ Dalton O. M., *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911, p. 621 sq. – Dalton O. M., *A Guide to the Early Christian and Byzantine Antiquities*, British Museum, Oxford 1921, p. 113.

¹⁰ Volbach, o. c., p. 40 sq.

duguljastih petalja od srebrne žice, s mjestimičnim oštećenjima. Na drugom kraju svaki lanac ima po jednu kariku, koja je provučena kroz provrtanu izbočinu na donjem dijelu svakog kraka čvora. Čvor je lijevan od srebra, sastoji se od tri skošena kraka peterostranog prereza, s pozlaćenim bočnim ploham. Krakovi se završavaju stiliziranom glavom fantastične životinje s istaknutim očima, odijeljenom od ostalog dijela kraka zrnatim prudom. Krakovi su međusobno spojeni trokutastim rovašenim i pozlaćenim izbočinama s naglašenim hrptom i prelaze u četvrti vertikalni krak u obliku bikoničnog zrna, koje na oba kraja i na sredini ima zrnati pozlaćeni prud, a podijeljeno je ukrasom na trokutasta polja naizmjenično rovašena i pozlaćena. Ovaj četvrti krak završava okruglom petljom, na koju je utaknuta oveća karika, a na nju kuka za vješanje, koja na sredini i na završetku ima zadebljanje poput kuglice. Mjere: visina kadionice = 6,2 cm; visina zdjelice = 4,5 cm; visina podnožja = 1,7 cm; promjer otvora zdjelice = 6,2 cm; promjer dna podnožja = 3,8 cm; dužina lanca = 28 cm; visina čvora s kukom = 8,3 cm; dužina krakova čvora = 2,3 cm; težina = 32 dkg.

Po svom obliku se kadionica iz Stare Vrlike najviše približava rijetkim sačuvanim primjercima kaleža karolinškog vremena u Srednjoj Evropi. Ona je na prvi pogled doduše donekle slična grupi kadionica istočnog porijekla VI. i VII. stoljeća, kojoj pripada i ona iz Kuršumlje, ali ove imaju pri dnu široku trbušastu zdjelicu i nisko prstenasto podnožje, dok je zdjelica kadionice iz Stare Vrlike izrazito jajolika, a podnožje joj je povišeno i izvijenom, što je glavna karakteristika njezinog oblika i jedna od komponenata značajnih za datiranje. U prvim stoljećima za Seobe naroda i u merovinško vrijeme izgleda, da je u upotrebi kalež sa zdjelicom u obliku vaze s dvije »S« ručke i koničnom uvučenom nogom, kaneliran, kao na pr. onaj iz Gourдона iz početka VI. stoljeća.¹¹ U kasno merovinško, odnosno i u karolinško vrijeme ulazi u upotrebu kalež s jajolikom ili polukuglatom zdjelicom, čvorom i izvijenom nogom, koji je značajan i za čitav Srednji vijek, a nastao je po svoj prilici nešto ranije prema bizantsko-mediteranskim uzorima.¹² Najstariji primjerak kaleža ovakva tipa zapadnog porijekla je onaj iz Feltrea, datiran u VI. stoljeće.¹³ Osim njega iz karolinškog vremena, odnosno završetka VIII. stoljeća, sačuvala su se u srednjoj i zapadnoj Evropi još četiri kaleža, a to su Tasilov kalež iz Kremšmünstera, kalež s lokaliteta Petöháza u Mađarskoj (ili t. zv. Gundpaldov kalež), Ludgerov kalež iz Werdena na Ruhri i kalež nađen u St. Martin des Champs (ili t. zv. Grimfredov kalež), pa iz IX. stoljeća oštećen kalež iz kneževskog groba u Kolinu.¹⁴ Svi su oni jajolikom ili polukuglatom

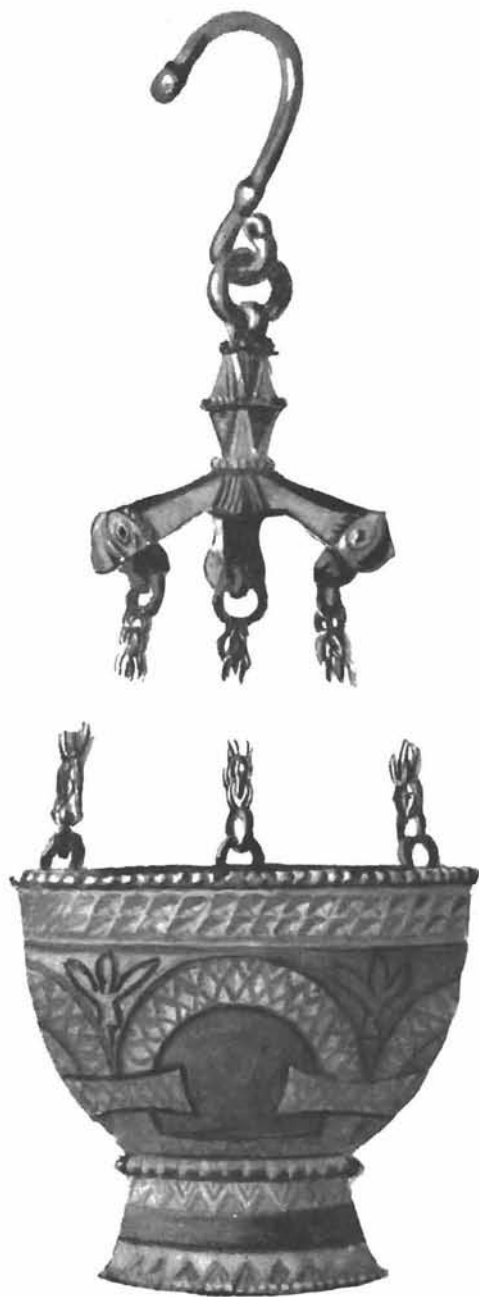
¹¹ Babelon J., *L'orfèvrerie française*, Paris 1946, p. 21, tab. IV. – Braun, o. c., tab. A, 2.

¹² Haseloff G., *Der Tassilokelch*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte I, München 1951, p. 10. – Vidi kaleže bizantskog porijekla iz 7. stoljeća nađene u Albaniji u selu Vrap (okolina Pekinja), Strygowski J., *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917, p. 2 sqq., tab. I, II, fig. 1–5. – Ebersolt J., *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, pp. 7, 26 sq.

¹³ Braun, o. c., p. 70, fig. 1. – Fleury, o. c. IV, p. 71 sqq., tab. CCLXXVI.

¹⁴ Falke O., *Karolingische Kelche*, Pantheon XV, München 1935, p. 138 sqq., fig. 1, 2, 4. – Haseloff, o. c., p. 10 sq., tab. 1–9. – Braun, o. c., p. 67 sqq., tab. 1, fig. 2, 3. – Hampel J., *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I*, Braunschweig 1905, p. 63, fig. 60, 61. – Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin 1928, p. 293, tab. LXIV, 3.

KSENIJA VINSKI-GASPARINI: *Ranosrednjovjekovna kadionica iz Stare Vrlike*

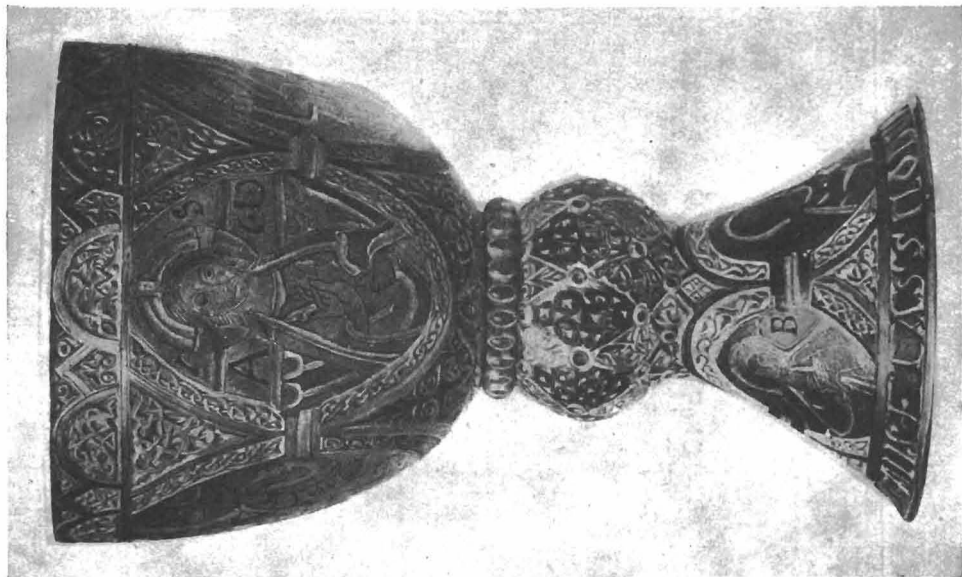

Sl. 1 .Kadionica iz Stare Vrlike (naravna veličina).
Nacrtao akad. slikar Bartul Petrić.

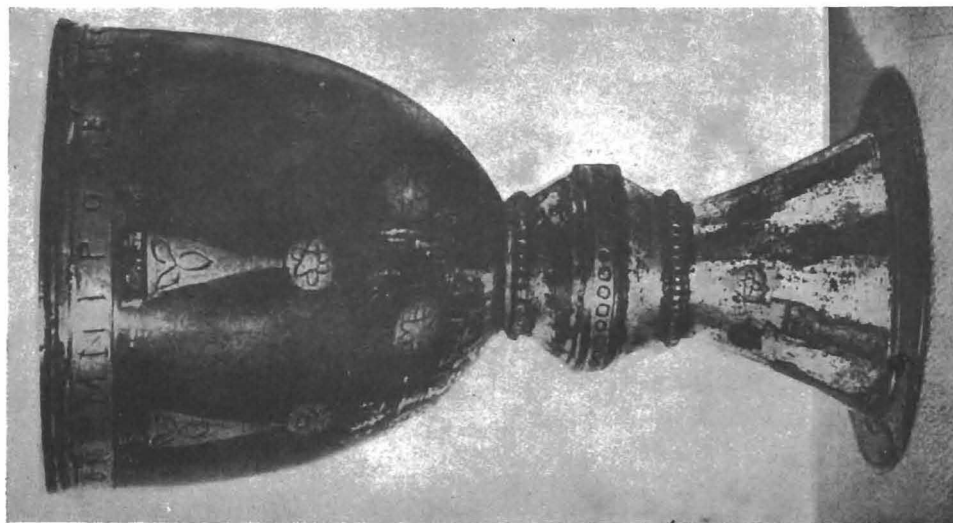
KSENJA VINSKI-GASPARINI: *Ranosrednjovekovna kadionica iz Stare Vrlike*

Sl. 2. Kadionica iz Stare Vrlike (nešto uveličana)

Sl. 3. Kremsmünster, Tasilov kalež (umanjen). – Sl. 4. St. Martin des Champs, Grimfredov kalež (umanjen).

KSENIJA VINSKI-GASPARINI: *Ranosrednjovekovna kadionica iz Stare Vrlike*

Sl. 5. Zemun. – Sl. 6. Basel. – Sl. 7. Engers. – Sl. 8. Nocera Umbra.

9

11

10

Sl. 9. Basel. – Sl. 10. Kerč. – Sl. 11. Brescia.

oblika s čvorom i izvijenom nogom, rađeni od bakra (osim kolinskog, koji je od srebra i zvonolikog oblika), djelomično pozlaćeni s natpisima ili ukrasima izvedenim u tehnikama nijela ili tauširanja. Kadionici iz Stare Vrlike je po kompoziciji ukrasa, tehnici izrade i obliku svakako najbliži čuveni Tasilov kalež iz Kremsmünstera (sl. 3), što predstavlja sigurno uporište za datiranje ovdje objavljenog nalaza. Kalež ima natpis »Tassilo dux fortis Liutpirc virga regalis«, na osnovu kojega se može zaključiti, da su Tasilo (748–788), zadnji bajuvarski knez iz porodice Agilulfinga i njegova žena Liutpirc, kćerka zadnjeg langobardskog kralja Deziderija, ovaj kalež dali izraditi u vremenskom intervalu od vremena neposredno prije njihova vjenčanja 768–9. g., do najkasnije 788. g., kada je Karlo Veliki svrgnuo Tasila. Kalež je po svoj prilici darovan benediktinskom samostanu u Kremsmünsteru pri njegovu osnutku 777. g., ali je vjerojatno bio nešto ranije izrađen, moguće za samo vjenčanje Tasila s Liutpirc.¹⁵ Kalež je od bakra, lijevan, bogato ukrašen u tehnici rovašenja pozlaćenim geometrijskim motivima anglo-saksonskog, irskog, i srednjoevropskog porijekla, s medaljonima ispunjenim likovima evanđelista i svetaca, izvedenim od srebra tehnikom tauširanja i nijela. Zdjelicu s čvorom, odnosno nogom, spaja zrnati prud, što se slično ponavlja i na našoj kadionici. Osnovna zajednička kompozicija ukrasa na Tasilovu kaležu i kadionici iz Stare Vrlike je motiv arkada, način ukrašavanja tehnikom dubokog rovašenja, označavanje kontura pomoću nijela i pozlaćivanje ploha ispunjenih geometrijskim ornamentom. Na ovaj način postignuta je na oba objekta slična polihromija i koloristički efekti, koji također, uz spomenute dodirne točke, ukazuju na radionice, teritorijalno povezane i srodnog ukusa, iako su oba predmeta, s obzirom na stil geometrijskih motiva, morala biti rađena od majstora različitog porijekla. O lokaliziranju radionice Tasilova kaleža s obzirom na osobitosti i složenost njegovih ornamentalnih motiva, postojala su različita mišljenja u literaturi, pa je sporno, da li je on rađen u irskim ili anglo-saksonskim (inzularnim) radionicama, ili bavarskim (srednjoevropskim).¹⁶ U zadnje vrijeme je na osnovu iscrpne analize stila i historijskih podataka konačno utvrđeno, da Tasilov kalež potječe iz bavarskih radionica ranog karolinškog vremena u Salzburgu, za biskupovanja Virgilija (745–784), porijeklom Irca, čija je veza s njegovom domovinom historijski potvrđena i bez obzira na inače poznati utjecaj inzularne umjetnosti na kontinent u karolinško vrijeme.¹⁷ Motiv stiliziranog cvijeta poput palmete među arkadama izveden u konturama nijelo tehnikom na kadionici ima analogiju u srodnom ornamentu na Grimfredovu kaležu iz sjeverne Francuske (sl. 4), datiranom

¹⁵ Za svu opsežnu literaturu u vezi s Tasilovim kaležom vidi najnovije sintetičko djelo: Haseloff, o. c., p. 1, no. 1, *passim*.

¹⁶ Riegl A. – Zimmermann H., *Kunstgewerbe des frühen Mittelalters, Die spätrömische Kunstindustrie II*, Wien 1923, pp. 53–58. – Brøndsted J., *Early English Ornament*, London 1924, p. 152 sqq. – Falke, *ibidem*. – Falke O., *Das Kunstgewerbe des Abendlandes im Mittelalter*, Lehnert, *Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes I*, Berlin 1907, p. 212 sq. – Jenny W. A., *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin 1940, p. 113. – Rosenberg M., *Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage, Niello*, Darmstadt 1907, p. 10 sq.

¹⁷ Haseloff, o. c., p. 74 sq.

u završetak VIII. stoljeća, koji bi, s obzirom na mjesto nalaza (St. Martin des Champs), mogao biti franački rad karolinškog vremena.¹⁸ Predstava arkada na kadionici i na Tasilovu kaležu nesumnjivo je antikna baština, koja traje, posredstvom bizantske umjetnosti, preko merovinškog i karolinškog stvaranja, do u romaniku. Taj motiv se češće pojavljuje, kako na sarkofazima, relikvijarima, reljefima na slonovoj kosti i t. d., tako i na nakitu, na pr. prstenju VI. i VII. stoljeća u smislu »basilicae super hominem mortuum« i »domus in modum basilicae factum«, u okviru mode tog vremena kod Franaka, Alemana, Langobarda i t. d.¹⁹ Njegova predstava na Tasilovu kaležu i na našoj kadionici imala je vjerojatno sličan smisao.

Kadionica iz Stare Vrljke i Tasilov kalež, na osnovu oblika i kompozicije ukrasa, ukazuju na približnu istovremenost i teritorijalnu povezanost radionica, u kojima su nastali, kao i na srodan ukus s obzirom na polihromne efekte. Međutim, ukras geometrijskih motiva govori o primjeni dva različita stila, i to na kaležu znatnim dijelom anglo-saksonskog i irskog, a na kadionici srednjoevropskog, vezanog za tradiciju umjetnosti Seobe naroda. Na oba primjerka ovaj je ornament izveden u tehnici pravog i dubokog rovašenja. Ova je tehnika preuzeta u ranom Srednjem vijeku kao baština kasne Antike²⁰ i bila je raširena po Evropi od Mediterana do Atlantika, i to često baš primijenjena na ukrasne predmete šire upotrebe, ponajviše na fibule i kopče s pojasa. Ovakve t. zv. lučne fibule Seobe naroda i kopče s pojasa, rađene u tehnici rovašenja, pojavljuju se u Podunavlju, u Italiji, u Švicarskoj i jugozapadnoj Njemačkoj, u Porajnju, Francuskoj, Belgiji, pa čak na britanskim otocima i Skandinaviji.²¹ Na osnovu oblika i stilističkih značajki, razlikuju se posebne skupine takvih lučnih fibula, vezane uz određeni prostor, nosioce i radionice, iako se ti elementi katkad isprepleću. Ne ulazeći ovdje u pojedinosti, dovoljno je napomenuti, da se rovašeni ukras pokazuje već na pojedinim t. zv. gotskim fibulama Seobe naroda, ali je utvrđeno, da ti primjerci nisu rađeni na Pontu, već, čini se, u Podunavlju i svakako u Porajnju, gdje je tradicija provincijalno-rimske tehnike rovašenja preuzeta i primijenjena.²² Rovašenu tehniku na lučnim fibulama možemo pratiti u različitim varijacijama ornamenta kod Langobarda u Italiji,²³ kod Alemana u Švicarskoj i u jugozapadnoj Njemač-

¹⁸ Falke O., *Karolingische Kelche, Pantheon XV*, München 1935, p. 140, fig. 2.

¹⁹ Vinski Z., *Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskog tipa u VI. i VII. stoljeću*, Tkalčićev zbornik I, Zagreb 1953, p. 31 sqq.

²⁰ Riegl A., *Spätromische Kunstindustrie*, Wien 1927, p. 291 sqq. – Behrens G., *Spätromische Kerbschnittschnallen*, Schumacher-Festschrift, Mainz 1930, p. 258 sqq. – Werner J., *Spätromische Gürtelgarnituren in Keilschnitt-Technik aus Niederösterreich*, Jahreshefte des Osterreichischen archäologischen Instituts XXVI, Wien 1930, p. 53 sqq.

²¹ Åberg N., *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala 1922, p. 59.

²² Kühn H., *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*, Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte IV, Bonn 1940, p. 101 sqq.

²³ Fuchs S. – Werner J., *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, Berlin 1950, tab. 2 passim. – Åberg N., *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala 1923, p. 49 sqq.

koj,²⁴ pa kod Franaka u Porajnju, sjevernoj Francuskoj i Belgiji.²⁵ U vezi s kadionicom iz Stare Vrlike valja ukazati samo na one primjerke fibula, gdje je ornament komponiran na sličan način kao na kadionici. Nesumnjivo je najsirođnji ornament s motivima kombiniranih rombova i trokuta s pozlatom na srebrnim fibulama iz grobnog nalaza u Zemunu (kasno V. – rano VI. stoljeće, sl. 5) koje se pripisuju bilo Istočnim Gotima bilo Gepidima.²⁶ Među brojnim materijalom langobardskih, alemanskih i franačkih lučnih fibula ima također primjeraka sa srodnim ornamentom, a to su na pr. fibula iz langobardske nekropole Nocera Umbra u Italiji (VII. stoljeće, sl. 8),²⁷ ukrasna igla iz alemanske nekropole u Baselu (VI. stoljeće, sl. 6)²⁸ i franačka fibula s nalazišta Engers u Porajnju (6. stoljeće, sl. 7).²⁹ Po tome se može zaključiti, da spomenuti ornament, poput onoga na kadionici, nije vezan za jednu etničku skupinu ili plemenski savez, već je teritorijalno najčešće zastupan u Porajnju i u srednjoj Evropi naročito u VI. i VII. stoljeću. Zbog toga se baš na tom području tradicija ovakva ornamenta u rovašenoj tehnici mogla najdulje zadržati, odnosno i u nešto kasnije vrijeme u VIII. stoljeću, kad se ovakve fibule gube iz inventara groblja na redove i kad je, po svoj prilici, nastao ovdje objavljeni primjerak kadionice.

Na osnovu pletenog lanca na kadionici iz Stare Vrlike ne mogu se donositi zaključci za bilo kakva datiranja, jer se ovakvi lanci pojavljuju već u kasno latensko vrijeme i traju preko Antike dalje do u Srednji vijek.³⁰ Zanimljiv element na kadionici međutim predstavljaju krakovi čvora pričvršćenog na lance. Završeci ovih krakova u obliku stiliziranih glava fantastične životinje, podsjećaju na stilizirani završetak nožice na nekim od spomenutih lučnih fibula Seobe naroda, kao vrlo rašireni oblik ukrasa takva nakita, što je opće-

²⁴ Jenny, o. c., tab. 51. – Laur-Belart R., Fouilles alamaniques à Bâle, Comptes Rendus du Ier Congrès Lorrain des Sociétés Savantes de l'Est de la France, Nancy 1938, p. 47 sqq. – Veeck W., Die Alamannen in Württemberg, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit I, Berlin 1931, tab. 21, 22.

²⁵ Kühn, o. c., pp. 87 sqq., 200 sqq. – Fremersdorf F., Das fränkische Reihengräberfeld Köln-Müngersdorf, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit VI, Berlin 1955. – Kühn H., Die Fibeln von Trivières, IPEK 15–16, Berlin 1943, p. 268 sqq. – Loe B., Belgique ancienne IV, La periode franque, Bruxelles 1939.

²⁶ Brunšmid J., Starine ranog srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije, Vjesnik hrv. arh. dr. n. s. VIII, Zagreb 1905, p. 213 sqq. fig. 34 – Reproducirali također: Salin B., Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904, fig. 41. – Åberg N., Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit, Uppsala 1922, fig. 75. – Riegl-Zimmermann, o. c., tab. VIII. 2. – Kühn H., Die germanische Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz, Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte IV, Bonn 1940, fig. 12, 1, p. 104 (navedeni lokalitet Sisak netočan!).

²⁷ Fuchs-Werner, o. c., tab. 3, A 17.

²⁸ Jenny, o. c., tab. 51 (dolje).

²⁹ Rademacher F., Neuerwerbungen von fränkischem Schmuck im Bonner Landesmuseum, Pantheon 17–18, München 1936, fig. 2, p. 128.

³⁰ Klemenc J., Ostava u Ličkom Ribniku, Vjesnik hrv. arh. dr. n. s. XVI, Zagreb 1935, p. 83 sqq., tab. III, 26. – Petrović J., Ilirsko-rimsko blago iz Šabca, Glasnik Hrv. zem. muz. u Sarajevu LIII, Sarajevo 1941, p. 11 sqq., fig. 1, 2, 26. – Kubitschek W., Grabfunde in Untersiebenbrunn, Jahrbuch für Altertumskunde V, Wien 1911, p. 32 sqq., tab. II, 8. – Jenny, o. c., tab. 76. – Rosenberg, o. c., Granulation, fig. 200.

poznata pojava (vidi sl. 5, 8, 9). Još izrazitiju analogiju predstavlja tipičan produženi trn sa završetkom u obliku stilizirane glave fantastične životinje, poput one na krakovima čvora kadionice, na predicama četvrtastih kopča s pojasa Seobe naroda, rasprostranjenih na širokom području od Crnog mora do u Španiju. Ove se t. zv. gotske kopče, kao i lučne fibule, ne mogu vezati isključivo uz jednu određenu etničku skupinu V.–VII. stoljeća. Kao primjer može poslužiti trn predice na kopči s Kerča na Krimu (V. stoljeće, sl. 10),³¹ iz naših krajeva na kopčama iz Drniša (rano VI. stoljeće), Kranja (VI.–VII. stoljeće) i Zemuna (kasno V. – rano VI. stoljeće),³² a ima ih u Podunavlju, Italiji (sl. 11), Francuskoj, Španiji i t. d.³³ Stilizirane životinjske glave na krakovima čvora kadionice, poput onih na trnu predica četvrtastih kopča, predstavlja također element tradicije Seobe naroda, slično kao i geometrijski rovašeni ornament rombova i trokuta na lučnim fibulama.

Problem datiranja kadionice iz Stare Vrlike može se riješiti samo uzimajući u obzir iznesene činjenice u vezi s oblikom i stilskom analizom, jer ona nema natpisa, koji bi dozvoljavao uže datiranje, na osnovu njegove historijske interpretacije ili epigrafsko-paleografskih značajki, kako je to bio slučaj kod većine navedenih kaleža, a pogotovu kod Tasilova. Kadionica je po svom obliku, kompoziciji ukrasa, načinu rada i postignutim kolorističkim efektima najrodnija s Tasilovim kaležom, iako njezin ukras nije tako bogat i složen, što ukazuje nesumnjivo na srodan ukus i prostorno bliske radionice. Samo na osnovu ovih činjenica morala bi se kadionica datirati u vrijeme Tasilova kaleža, koji je nastao u razdoblju od oko 768. do 788. g. Međutim, za razliku od Tasilova kaleža, kojemu su geometrijski motivi rađeni pod utjecajem anglo-saksonske umjetnosti VIII. stoljeća, geometrijski motivi na kadionici rađeni su, kao što je naglašeno, pod utjecajem tradicije umjetnosti Seobe naroda na prostoru od Italije i srednjeg Podunavlja do Rajne. Tradicija ovih motiva, koji se mogu pratiti na nakitu groblja na redove V. do VII. stoljeća, trajala je po svojoj prilici do u početke ranog karolinškog vremena, kada se ona više ne može pratiti unutar složenog procesa stvaranja umjetnosti karolinške epohe. Prema tome valja kadionicu približno datirati u kasno merovinško vrijeme, kada su motivi, poput onih na zdjelici kadionice i na krakovima čvora, mogli još trajati, dok Tasilov kalež već pokazuje ornamente anglo-saksonskog životinjskog stila, koji je u karolinško doba došao do punog izražaja. Ipak s obzirom na srodnost kompozicije ukrasa i kolorističkih efekata kadionice i Tasilova kaleža, vremenski razmak njihova postanka može se kretati u intervalu od najviše nekoliko desetljeća, pa je kadionica vjerovatno nastala približno oko sredine VIII. stoljeća. Uže datiranje nije moguće odrediti, a isto tako se ne može točno lokalizirati njezina radionica, koju svakako valja tražiti negdje na području od sjeverne Italije do Rajne.

³¹ Götze A., *Gotische Schnallen*, Berlin s. a., tab. VIII, 2.

³² Riegl A., *Die Krainburger Funde*, Jahrbuch der Zentral-Kommission, n. s. I, Wien 1903, fig. 207, 208, 209, tab. III, 2. – Brunšmid, o. c., fig. 33.

³³ Götze, o. c., *passim* (s nizom primjera). – Hampel, o. c., III, tab. 11, 5. – Fremersdorf F., *Goldschmuck der Völkerwanderungszeit*, Köln 1953, fig. 15. – Holmquist W., *Germanic Art during the first millenium A. D.* Stockholm 1955, tab. XXII, 55–57.

Postavlja se pitanje, kada je kadionica dospjela u Staru Vrliku, budući da je ona rađena u kasno merovinsko vrijeme, kada iz historijskih razloga nije mogla nastati na dalmatinskom tlu, osim u primorskim gradovima bizantskog temata, što opet nije vjerojatno, jer bi tada pokazivala značajke bizantske umjetnosti i istočnih kadionica, a ne tako izrazitu povezanost u stilu s rano-srednjovjekovnim Zapadom. Pojava ove kadionice u tom kraju u svojstvu sakralnog predmeta povezana je s intenzivnijim širenjem kršćanstva u tim krajevima od druge polovice VIII. stoljeća djelatnošću misionara posredstvom Ravene, pa od 803. g. dalje nastojanjem Karla Velikog. Kako kadionica nema nikakve stilske značajke bizantskog, odnosno ravenatskog kulturnog kruga, ona je mogla dospjeti u dalmatinsku Zagoru jedino karolinškim posredstvom, pa je terminus ante quem non njezine pojave u tom kraju 803. g., iz kojeg vremena potječe i sačuvani srebrni relikvijar franačkog sveca Asela u Ninu.³⁴ Terminus post quem non je 878. g.³⁵ kada prestaje u dalmatinskoj Hrvatskoj karolinški crkveni utjecaj. Iz tog vremenskog intervala unutar IX. stoljeća potječu i brojni nalazi kićenih ostruga i oružja karolinškog tipa iz groblja na redove baš u ovim krajevima dalmatinske Zagore.³⁶

ZUSAMMENFASSUNG

EIN FRÜHMITTELALTERLICHES RÄUCHERGEFÄSS AUS STARA VRLIKA IM DALMATINISCHEN HINTERLAND

Im Spliter Museum kroatischer archäologischer Denkmäler befindet sich seit 1925 ein bisher unveröffentlichtes seltenes Exemplar eines frühmittelalterlichen Räuchergefäßes (Abb. 1, 2). Der Fundort ist Stara Vrlika (im Bereich des heutigen Ortes Cetina, Gemeinde Vrlika, Bezirk Split), aber es bestehen bisher keine näheren Angaben über die genaue Fundlage und die Fundumstände (Anm. 1). Vf. dankt der Leitung des erwähnten Museums, die ihr das Räuchergefäß zu publizieren ermöglichte.

In der Beschreibung des hier vorgelegten Fundes wird nur auf diejenigen Einzelheiten verwiesen, die aus den Abbildungen 1–2 nicht ersichtlich sind. Das Räuchergefäß und der Knoten sind aus Silber gegossen, die Ketten bestehen aus geflochtenem Silberdraht. Die Cuppa und der Fuss haben je einen vernieteten inneren Einsatz – concula – aus getriebenem Kupfer. Die

³⁴ Karaman Lj., Spomenici VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji, Vjesnik hrv. arh. dr. n. s. XXII–XXIII, Zagreb 1941/2, p. 111. – Karaman Lj., Živa starina, Zagreb 1943, p. 134.

³⁵ Šišić F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, p. 307.

³⁶ Karaman Lj., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, p. 124 sqq, fig. 128, 132, 133. – Zschille R.-Förner R., Der Sporn in seiner Formentwicklung II, Berlin 1899, pp. 9, 13, tab. XXIII. – Vinski Z., O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola Biskupija-Zalavár-Staré Město, Peristil II, Zagreb (u štampi).

Verzierung ist in vergoldetem Kerbschnitt ausgeführt und im Niello an den Konturen umrahmt. Der Perlstab zwischen der Cuppa und dem Fuss besteht aus fazzetierten und zugespitzten Perlen. Der Fund ist gut erhalten und in keiner Weise restauriert. Masse: Höhe des Gefässes mit dem Fuss = 6,2 cm; Durchmesser der Cuppa = 6,2 cm; Durchmesser des Fusses = 3,8 cm; Gesamthöhe = 42,5 cm; Gewicht = 32 dkg.

Vf. weist in einem kurzen Überblick auf die Formentwicklung der Räuchergefässe von frühchristlicher Zeit bis ungefähr um das Jahr 1000 hin, beziehend auf deren häufige Benützung im Osten und deren seltenes Vorhandensein im Westen (Anm. 2, 4-7, 9, 10). Aus Jugoslawien sind bisher nur 3 Räuchergefässe bekannt, das eine stammt aus dem Stadtgebiet von Salona, das zweite aus der frühchristlichen Basilika von Klapavica bei Salona, beide östlicher Herkunft (6.-7. Jrh.), das dritte ist ein Streufund aus Kuršumlija in Serbien (ungefähr 7. Jahrhundert) und gehört in die syrisch-palästinische Gruppe der reliefgeschmückten Exemplare (Anm. 3, 8).

Es sei eigens betont, dass das hier veröffentlichte Räuchergefäss keine stilistischen Beziehungen zu allen bekannten Gegenständen aufweist, die im frühen Mittelalter zumeist östlichen Ursprungs sind, dagegen kennzeichnen dieses Exemplar westliche Merkmale des 7.-8. Jahrhunderts. Seiner Form nach und zwar eigens wegen der eiförmigen Cuppa steht unser Räuchergefäss den europäischen Kelchen des 8. Jahrhunderts nahe (Anm. 11-17) und, nebst dem karolingischen Grimfredkelch (Abb. 4) wegen dem niellierten Blumenmotiv (Anm. 18), besonders jedoch dem berühmten Tassilokelch (Abb. 3), mit welchem es folgendes gemeinsam hat: die in Arkaden gestaltete Komposition der Verzierung, die Kerbschnitt-Technik, die Umrahmung des Ornaments in Niello-Technik, die Vergoldung der geometrisch verzierten Flächen und die dadurch entstandenen koloristischen Effekte. All dies lässt auf eine verwandte Geschmacksrichtung, bzw. auf räumlich verbundene Ateliers schliessen, obwohl deutliche Unterschiede an beiden Stücken in der Ornamentik bestehen. Der Tassilokelch weist in seiner komplexen Ornamentik starke Einflüsse der sog. insularen Kunst auf, wogegen sich in der geometrischen Ornamentik des Räuchergefässes die Tradition jener Völkerwanderungskunst widerspiegelt, die im Raume von der mittleren Donau und Italien bis auf den Rhein zu suchen ist. Vf. bringt als Vergleichsmaterial (Abb. 5-11), sowohl für das entsprechende Kerbschnittornament, als auch für die Knotenschenkel mit stilisierten Tierkopfen, Bügelfibeln und Schnallen (cca 5.-7. Jhr.) aus gotischen, langobardischen, alemannischen und fränkischen Reihengräberfunden (Anm. 20-33).

Hinsichtlich der Verwandtschaft mit dem Tassilokelch (Anm. 15) könnte das Räuchergefäss etwa gleichzeitig entstanden sein (768-788). Bezugnehmend auf die Tradition der völkerwanderungszeitlichen Ziermotive dürfte es aber nicht nach der späten Merowingerzeit anzusetzen sein. Die Tradition solcher Ziermotive, die für die Reihengräberzivilisation kennzeichnend ist, lässt sich in der Karolingerzeit kaum mehr weiter verfolgen. Deswegen muss man das Räuchergefäss wohl um einige Jahrzehnte vor den Tassilokelch datieren, es ist ungefähr um die Mitte des 8. Jahrhunderts im Raume zwischen Norditalien und dem Rheingebiet entstanden. Auf kroatischen Boden in das heu-

tige dalmatinische Hinterland konnte das Räuchergefäß, in Anbetracht der historischen Gegebenheiten erst zwischen 803 und 878 gelangt sein, weil das Räuchergefäß, wegen seiner stilistischen Merkmale, nicht durch ravenatische Vermittlung, sondern nur als karolingischer Import gedeutet werden muss. In ebendieser Zeitspanne war der karolingische Einfluss auf das kroatische Fürstentum ansehnlich und es ist kein Zufall, dass aus dem 9. Jahrhundert im dalmatinischen Hinterland in altkroatischen Reihengräbern karolingische Funde festzustellen sind (Anm. 34, 35, 36).